

SZÉKELY KINGA-RÉKA

VALLÁS-MEGHATÁROZÁSOK A VALLÁSSZOCIOLÓGIÁBAN

A 2004 decemberében Délkelet-Ázsiában pusztító szökőár kapcsán unitárius híveink is ezeket az ijesztő kérdéseket tették fel lelkészeiknek, lelki vezetőiknek: muszáj volt Istennek ennyire megbüntetnie a szerencsétleneket? Tényleg ennyire bűnösök voltak? Az én válaszom kétféleképpen fogalmazható meg:

1. Istennek nincs semmi köze a szökőárhoz.

2. A szökőár egy mehökkentő figyelmeztetés arra nézve, hogy Istennek tetszően használjuk fel a földi időt. A vallásszociológus erre azt mondaná, hogy a papok teológiája és a néphit között óriási az eszmei, hitbeli szakadék. Ezt tudomásul véve menekülök Max Weber vallásszociológiai tanulmányainak pajzsa mögé, ahol a legkülönbözőbb vallásos meggyőződések és megjelenési formák is megférnek egymás mellett, sőt egymást kiegészítik.¹ Weber vallásszociológiai tanulmányait angol nyelvre fordító Ephraim Fischhoff szerint Weber nemcsak hogy kitalálta a vallásszociológia terminust, de neki és barátainak, eszmetársainak, Ernst Troeltschnek és Werner Sombartnak tulajdonítható a vallásszociológia diszciplína megalkotása is. Weber volt az első és mindmáig az egyetlen olyan tudós, aki a vallást hívő emberként tudta tudományosan tárgyalni, bemutatni. Nagy általánosságban ugyanis csak olyan tudósok írtak vallásszociológiai tanulmányokat, akik saját tapasztalataikkal nem tudták alátámasztani a tárgyalt témát, lévén hogy nem voltak hívő emberek. Mások viszont csak egy meghatározott hitfelfogás szemszögéből tárgyalták a vallás hatalmas témakörét.

Weber *A gazdaság és a társadalom* című, be nem fejezett, ám hatalmas társadalomtudományi tanulmányába helyezte bele a vallásszociológia témakörét. Több vallásos hagyományból merítkezett annak érdekében, hogy megfigyeléseinek, következtetéseinek igazságát minél egyetemesebb szintre tudja emelni. A modern antropológia is bizonyította Weber azon nézetét, miszerint a természetfeletti erőben való vallásos hit egyetemes. Minden időben, minden kultúrában és civilizációban az emberek hittek a természetfeletti erőben (bizonyos esetekben erőkbén), és abban is, hogy befolyásolni tudják ezt az erőt. A vallás Weber szerint ugyanolyan egyetemesen emberi, mint például a nyelv. Minden kultúra, minden civilizáció alapfeltétele az emberi nyelv használata, valamint közösségenként egy közös nyelv használata. Így van ez a vallással is. Minden közösség egyik legfontosabb összekötő, meghatározó eleme a közös, ugyanolyan formában megélt vallásos hit. Ugyanakkor minden vallásos közösség elfogadja azt a

¹ Max Weber: *The Sociology of Religion*, translated by Ephraim Fischhoff, 1969, Beacon Press

tényt, hogy bizonyos személyek könnyebben kerülnek kapcsolatba a természetfelettel. Ebből kifolyólag azt is elfogadják, hogy e kiemelkedő személy nézetei, vallásos meggyőződése némi eltérhetnek a közösség, a tömeg általános vallásos meggyőződéseitől. Weber a dél-európai földművessel példálózott, akit sem zsinati rendelkezések, sem egyházi szabályok nem riasztanak vissza attól; hogy egy szent szobrát vagy képét, leköpje, ha úgy értékeli, hogy az a szent nem járt közbe az ő kérésének teljesítése érdekében az Istennél, bár ő (a földműves) minden előírást betartott a szentet való imádás tekintetében.

A fent említett angol nyelvű fordítás Weber vallásszociológiai tanulmányait tizenhat fejezetben foglalta össze. Az első fejezet *A vallások születése* címet viseli. Weber óvakodik attól, hogy megfogalmazza a vallás lényegét, meghatározását. Nem teológiát óhajtott írni, tehát nem tartotta fontosnak a meghatározások labirintusain végigmenni. Megígéri ugyan a tanulmány elején, hogy majd a végén megadja a meghatározást, ám erre soha nem kerül sor. Nemcsak azért, mert a halál megakadályozta abban, hogy a nagy művet befejezze, hanem azért sem, mert nem tartotta helyénvalónak ezt a megközelítést. Nem meghatározni kell a vallás lényegét, hanem azt kell értékelni, hogy milyen viselkedésre indítja a vallás a művelőit, a hívőt. A vallásos hitből táplálkozó viselkedések olyan sokszínűek, hogy megértésükre, szerinte, csak az vállalkozhat, aki maga is hívő, aki szubjektíven, saját tapasztalatát állítva párhuzamba tudja átézni mások vallásos, hívő viselkedését.

Egy későbbi vallásszociológus, Peter Berger szerint nem meglepő, hogy Weber ezt az utat választotta.² Ugyanis Weber inkább a vallás célját, a vallásos hit eredménye vizsgálatának fontosságát hangsúlyozza. Peter Bergernek az a bölcs hozzáállása a vallás meghatározásához, hogy mint minden meghatározás, a vallás meghatározása sem esik az igaz vagy a hamis kategóriákba, hanem inkább a jól használható vagy kevésbé használható kategóriákba. Szerinte még az eleve hibás feltevésre épített meghatározásnak is lehet hasznát venni. Példának többek között Max Muellert hozza fel, aki Karl Marxhoz hasonlóan ijesztően negatív meghatározását adta a vallásnak, az *Összehasonlító mitológia* (1856) című művében. Eszerint a vallás nem más mint a nyelvnek egy betegsége. Berger szerint annyiban igaza van Muellernek, hogy a vallást is, mint minden más emberi tevékenységet, az emberek a nyelv segítségével élik meg, azzal továbbítják és ápolják. Berger arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a meghatározások az ízlések világához tartoznak és a *de gustibus* kategorizálás szabályai alá esnek. Mindenki a maga nyelvi, lelki stb. ízlése szerint határozza meg a vallást, avagy a saját vallását.

Weber – Emile Durkheimhoz hasonlóan – fontosnak tartotta a primitív vallásosság értelmezését. Mi a primitív vallásos viselkedés célja? – teszi fel a kérdést. Mindenképpen evilági, adja meg rá a választ. A primitív ember, sőt a mo-

² Peter L. Berger: *The Sacred Canopy*, Anchor Books, 1990, 175. oldal

der ember is, amikor vallásosan él, amikor szertartásoknak veti alá magát, azal a céllal teszi, hogy földi életén segítsen. Eszerint nem azért vallásos az ember, hogy irányítsa, befolyásolja a kozmoszt, hogy úgymond beleszóljon a természetfeletti erők életébe. Az ember vallásosságának Weber szerint egyszerű gazdasági okai is vannak. Jól akar élni, földi életét elviselhetővé, élvezhetővé akarja tenni. Weber felvonultatja a primitív vallásosság formáit, tárgyalja az animizmus különböző, primitív és modern formáit, és arra a következtetésre jut, hogy nem lehet bebizonyítani azt, hogy egy sajátos természetfeletti erő tisztelete közvetlenül származtatható egy sajátos gazdasági helyzetben való létezésről. A karizmával rendelkező személyek létének fontosságát hangsúlyozza. Minél több karizmatikus egyén él egy bizonyos környezetben, annál valószínűbb a vallásosság növekedése, erősödése. Weber szerint kétféle karizma van: egy eredeti, ami veleszületik az egyénnel, és egy mesterséges, avagy szerzett karizma, amit különböző technikákkal tud az egyén elsajátítani. Itt nyilván a Weber-féle dialektikával állunk szembe, mert később azt latolgatja, hogy az úgynevezett helyi istenségeknek a születése, avagy egyik istennek a másik fölé helyezése abból a tényből fakadt (fakad), hogy az adott közösség egy adott gazdasági környezetben élt. A földműves a földistent, a szent anyaföldet, a kézműves a szépség istenét, a katona a harc istenét kezdte magasabb rangúnak tartani.

Weber nemcsak a keresztény, sőt nemcsak a kereszténység előtti európai vallásokat vizsgálja, hanem példákat hoz fel a mohamedán, a kínai, valamint hindu vallásos hagyományokból. Weber bemutatja az emberi vallásosságnak azt a hosszú vagy inkább újra és újra megtett útját, amint a mágikus cselekedetből szimbolikus vallásos cselekedet lett (lesz). Van-e különbség a mágikus cselekedet és a szimbolikus cselekedet között? Weber szerint az a különbség, hogy míg a mágikus cselekedet a természetfeletti erőket közvetlen úton akarja manipulálni, befolyásolni, addig a szimbolikus cselekedet csak közvetett úton.³

Azért tettem zárójelbe a jelen idejű igéket: *fakad, lesz*, mert véleményem szerint, amit Weber múltbeli vallásos tapasztalatként, viselkedésként ír le, az napjainkra is jellemző. Weber ebben a tekintetben – szerintem – annak a neo- reneszánsz vagy inkább neofelvilágosult irányzatnak hódolt be, mely szerint amióta keresztények, civilizáltak és felvilágosultak lettünk, azóta az emberi fejlődésnek mind magasabb és magasabb fokán élünk. Ferencz József unitárius püspök és teológus derűlátó teológiájához hasonlítanám Webernek ezt a fölöt- tébb derűlátó viszonyulását. Ferencz József teológiája szerint a hívő ember kép- telen a rosszra, és mindenki a saját üdvösségének a kovácsolója. Ami rossz volt, az a múlté, a jelen és a jövő embere csakis Istennek tetsző életet fog élni. Vé- lényem szerint az emberi vallásosság egy mindig újjászülető emberi tapasztat, s mint ilyen a fejlődésnek a lépcsőfokait újra és újra megjárja. Sem az ember vallásossága, sem az ember erkölce nem hasonlítható egy egyenesen felfelé

³ M. Weber: *The Sociology of Religion*, Beacon Press, 1969, 6. oldal

ívelő vonalhoz. Inkább az emelkedés és a zuhanás ismétlődő hullámzásához. A mágikus cselekedet és a természetfeletti erők rangsorolása nemcsak a múlthoz tartoznak, hanem jelenünknek is tartozékai. Weber dialektikus gondolatvezetése okoz némi nehézséget abban, hogy egyöntetű következtetéseket vonjunk le. Egyfelől azt állíthatjuk róla, hogy ő csak egyirányúnak látta a hatás mozgását. Szerinte a gazdasági és a politikai környezet határozta meg a közösség mindenkori vallásosságát. Milyen egyoldalú, mondhatnánk, miért nem látta be, hogy minden hatás kölcsönhatássá alakul át? Hatással van a közösségre a környezet, ugyanakkor a közösség az, amely a környezetet kialakítja. A közösség munkája, életvitele, politizálása alakítja a társadalmat, és a társadalom alakítja az egyént. Másfelől Weber azt mondja, hogy a karizmatikus egyének kiemelkedő hatást tudnak gyakorolni az adott közösségre. Weber dialektikusan, józanul gondolkodik. Nem határozza meg a vallás mibenlétét. Elismeri a sokszínűséget, magyarázza a különböző vallásos viselkedések kiváltó okait, és az egyénre bízta a választás szabadságát.

Robert Bellah is a tárgyilagos vallásszociológusok sorába tartozik, ugyanakkor merészebben fogalmaz, mint Weber. Jelen tanulmányban csak egy sajátos megközelítésére fektetem a hangsúlyt. *Az apa és a fiú a kereszténységben és a konfucianizmusban*⁴ című tanulmányában a következőképpen érvel: a kommunizmust úgy is lehet magyarázni, mint az isteni szeretet vallásának egy agresszív paródiáját. Ezek szerint a kommunizmus is egyfajta vallás, még ha paródia is.

Hogyan jutott Bellah ilyen merész, vagy inkább elfogult kijelentésre? A vallás meghatározását akarva megvalósítani, sorra vette a fontosabb, markánsabb meghatározásokat, hogy azokat mérlegelve, elvetve, vagy kibővítve összeállítsa saját meghatározását. Arisztotelész, kereszténység előtti filozófus meghatározásából indult ki,⁵ miszerint az emberek a maguk hasonlatosságára képzelik el a természetfeletti világot, tehát az istenséget antropomorfizálják. Sigismund Freud átvette az embereknek a valláshoz való antropomorf viszonyulását, kiegészítve azzal, hogy az emberek nemcsak hogy a maguk hasonlatosságára képzelik el a természetfeletti világot, hanem egyenesen kivetítik saját családbeli viszonyaikat a természetfeletti erők értelmezésekor. Freud szerint tehát a vallás a családi viszonyoknak a transzcendens magasságokba való kivetítése. Freud minden neurózis alapját az Oedipus-komplexusban találta meg. Ebből számára nyilvánvalóan következett, hogy a vallás is egy neurózis, éspedig az elnyomott fiú szenvedése, majd győzelme az apja felett. Freud a kereszténységben találta meg ennek az elméletnek a legerősebb pillérét. A judaizmusban ugyanis Istent nem atyának, hanem úrnak, királynak tekintették. A Tízparancsolat ötödik parancsolata a szülők tiszteletére buzdít, a judaizmus csak egyetlen esetben fogadja el a fiúnak az apja elleni lázadását, nevezetesen, ha a szülő a vallási törvények ellen való cselekvésre

⁴ Robert Bellah: *Beyond Belief*, University of California Press, 1991

⁵ *uo.*, 76. oldal

buzdítja fiát. Mindezek mellett azonban Isten nem atya, hanem a seregek ura, király. A kereszténység többsége azonban azzal, hogy Jézust istenné tette meg, az Oedipus-komplexus mintájára cselekedett. A fiú egyenrangú akar lenni az atyával, a fiú nemcsak megváltó, de teremtő is akar lenni. Freud szerint Ádám engedtlensége tulajdonképpen utat nyitott a fiúnak, hogy elfoglalja az atya helyét. A keresztények szerint Jézus ártatlan, de Freud ezt az ártatlan halált is úgy értékeli, mint a mindenáron való érvényesítést annak a fiúi váagnak, hogy az atyát helyettesíthesse. Freud szerint Júdás sem akart semmi mást tenni, mint amit Jézus tett. Ő is egyenrangú akar lenni lelki-szellemi atyjával, vagyis Jézussal. A judaista felfogás szerint a lelki vezető felemelkedett a biológiai apa erkölcsi magasságába, és őt megcsalni, megölni ugyanolyan véték volt, mintha valaki saját apját csalta, ölte volna meg. Bellah felvonultatja Freud érveit, miszerint a keresztény liturgiában az áldozás a mindenkori megismétlése ama vágy kifejezésének, hogy Isten gyermekei, a fiak megszerezzék az Isten, az apa helyét, szerepét.

Bellah szembeszáll Freud gondolatvezetésével. Segítségül hívja a konfucianizmus vallásos alaptételeit. A konfucianizmusban egyáltalán nem nyilvánul meg a természetfeletti erőknek az antropomorfizálása, és bár a kínai társadalom a világ legcsaládközpontúbb társadalmá, vallásukban nem érvényesül a családi viszonyok kivetítése. Freud elmélete tehát nem helytálló, mert bár a konfucianizmus hívei is szenvedtek a patriarchális társadalmi rendtől, vallásukban ennek kivetítéséről szó sincs. Az európai társadalom családközpontúsága messze alulmaradt az ázsiai társadalom családközpontúságától, s mégis az európai társadalom van megbélyegezve az Oedipus-komplexus apagyilkos jelzőjével. Bellah dialektikus gondolatvezetése akkor emelkedik ki, amikor mindezek bemutatása után mégis azt a következtetést vonja le, hogy a kommunizmus is az Oedipus-komplexus eredménye. Nevezetesen: az ortodox kereszténység hívei Kelet-Európában, valamint a konfucianizmus hívei Ázsiában, egyaránt fellázdak atyáik ellen. Az ifjú kommunisták betiltották, megölték azokat az atyákat, akik a régi rendet, a vallást, az egyházat pártolták.

A vallásnak nagyon sok helyes és helytelen megfogalmazása van. A természetfeletti erőt, Istent is megszámlálhatatlan módon lehet kifejezni, megnevezni. Ugyanaz-e az én istenhitem, mint minden unitárius emberé, esetleg minden keresztényé? Vallásos értékrendünkben egyformán kategorizáljuk-e a világban történeteket? Ugyanaz-e a válaszom a szökőár tragédiájára, mint minden más hívő embernek? Mit akar Isten üzeni nekünk az ilyen megdöbbentő tragédiák által? Lehet, hogy ahányan vagyunk, annyiféleképpen értelmezzük az isteni üzenetet, az isteni kijelentést. Lehet, hogy a vallásszociológia mint tudomány képtelen segíteni az emberek létkérdésein.

Mint hívő embereknek azonban kötelességünk figyelni azt, hogy társadalmunkkal együtt miképp alakul, miképp változik az egyének és a tömegek vallásos viselkedése. Kötelességünk megismerni a másképpen hívő embert, és megpróbálni az ő szemszögéből is látni, értékelni a világot.

Ajánlott irodalom

Weber, Max, *The Sociology of Religion*, translated by Ephraim Fischhoff, Beacon Press 1969.

Berger, Peter L., *The Sacred Canopy*, Anchor Books 1990.

Bellah, Robert, *Beyond Belief*, University of California Press 1991.

Scharf, Betty R., *The Sociological Study of Religion*, Harper&Row, San Francisco 1971.

PÁKEI LAJOS ÉS A DÉVAI DÁVID FERENC-TEPLOM*

2003-ban ünnepeltük Pákei Lajos születésének 150. évfordulóját. Akkor egy pontos, átfogó előadást hallottunk Murádin Bayer Katalintól az építész életútjáról.¹

Magam viszont ebben az előadásban csak emlékeztetőül eleveníteném fel Pákei életének fontosabb állomásait, és a hangsúlyt elsősorban egy kevésbé ismert építészeti tervére, a Dévára tervezett Dávid Ferenc-templomra, valamint annak történeti hátterére fektetném.

A háromszéki Páké községből származó székely nemes családjának János nevű őse a 18. század elején (1712) telepedett le Kolozsváron, és lett unitárius prédikátor. Ez a János a régi Tamás családnevet elhagyva először nevezte magát Pákeinek. Ettől kezdve a Pákeiek unitárius kollégiumi tanárokként, városi főjegyzőkként és főbírókként követték egymást.²

Idős Pákei Lajos (1808–1864) főkormányzéki titoknoki méltóságig jutott el. Ótordai Székely Teréziával kötött házasságából három fia és két lánya született, de közülük csak Lajosnak volt hosszú, alkotó élete.

Ifjú Pákei Lajos 1853. március 1-jén látta meg a napvilágot Kolozsváron. Tanulmányait 1872-ben fejezte be a kolozsvári Unitárius Főgimnáziumban.

Pályaválasztása szempontjából csak a technikai szakok érdekelték, ezen belül az építészetet választotta. Műegyetemi tanulmányait 1872-ben a budapesti Királyi József Műegyetemen kezdte meg, és 1873-ban a müncheni Polytechnicumon folytatta. 1876 végén a bécsi Képzőművészeti Akadémiára, báró Theophil Hansen császári királyi építészeti főtanácsos hároméves iskolájába iratkozott be, s a professzor bevonta őt az akkoriban épülő bécsi parlament tervezési és építési munkálataiba. Tanulmányai befejeztével Kolozsváron megválasztották a város főmérnökének, így 1880-ban hazakerült szülővárosába.

Ebben az időben kezdődött el Kolozsvár modern várossá való szisztematikus fejlesztése. Pákei városfejlesztési elképzeléseiből csak egy párat említünk meg: a város felmérése és lejtmerése, csatornázási és vízvezetéki műveletek, vízszá-

*Az előadás elhangzott a XIII. kolozsvári Mátyás-napok keretében, 2005 februárjában.

¹ Murádin Bayer Katalin előadását egy korábban, a *Keresztény Magvetőben* megjelent tanulmányára építette fel. Murádin Bayer Katalin: *Pákei Lajos kéziratos önéletírása*. In: *KerMagv.* 1996. (102. évf.) 99–106.

² Vö. Balogh Jolán: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. In: *Erdélyi Tudományos Füzetek*. 186. Kolozsvár, 1944. 3.